

Zomer 2014 nr. 229

Hyla arborea- Boomkikker

Instituut voor natuureducatie en duurzaamheid

GIDSENGIDS

A G E N D A

Wanneer	Start	Activiteit	Waar / info
16 juni	13.30 uur	Voorwandelen Brugklasactiviteiten Aamsveen	Aamsveen
17-20 juni		Activiteiten Brugklassen Aamsveen	Aamsveen
21 juni	14.00-17.00 uur	Watermiddag: Poelen bij de bronnen van de Bruninksbeek	Kruispunt Knalhutteweg- Aamsveenweg Tel. 053-4780392
13 september	09.30 uur	uitstapje naar Singraven en 't Wonderryck	tel.053-4336990
5 oktober	14.00 uur	Paddenstoelen- wandeling Lonnekerberg Voorlopen 4 oktober	Start witte hek L.O. aan de Bergweg tel.053- 4336990/4317006
24 oktober		Nacht van de nacht	Hof Espelo
woensdag	9 – 12 uur	Werkochtend in de heemtuin	Tel. 053-4773340

Kijk eens op onze website en zie daar de Gidsengids in kleur!

Dringend verzoek om **uw e-mailadres** door te geven aan het secretariaat.

VAN DE VOORZITTER

Het zomer nummer van de Gidsengids ligt al weer voor jullie. Het werd gemaakt in het drukste seizoen van onze IVN afdeling. We hadden (of krijgen nog, nu ik het schrijf) een heemtuin-middag, schoolwandelingen en brugklassen in het Aamsveen, een watermiddag bij de Knalhutte, een districtsledendag, waarnaar enkele leden gingen, we leveren een bijdrage aan de Rutbeekbelevingsdag en enkele leden bereiden al weer een uitstapje voor de leden voor. Van een deel van die activiteiten is in deze Gidsengids al een verslag te vinden. Er staat ook nog een verslag in van het ritje met de paarden van Stalhouderij Schouwink, wat in de vorige Gidsengids niet meer paste. Na al deze drukte gaan we even in zomer-rust, om er in de herfst weer lekker tegenaan te gaan. Dan zal ook ons jaarlijkse uitstapje plaats vinden.

In de vorige gidsengids konden jullie al lezen dat het minder goed gaat met de boomkickers in de Esmarke en bij het Aamsveen. Landschap Overijssel is met diverse andere organisaties, waaronder Stawel, EnHoe en IVN een actie begonnen onder de naam "Geef Enschede de Boomkikker terug".

Als deze Gidsengids uitkomt zal de crowdfunding waarmee ze een nieuw boomkikkerreservaat willen inrichten tussen het Witteveen en het Aamsveen al beëindigd zijn. Het ziet er op het moment dat ik dit schrijf naar uit dat het benodigde bedrag gehaald zal worden en dat het plan uitgevoerd kan worden!

Een groepje IVN-ers zal binnen kort een bijdrage leveren door mee te helpen aan het inventariseren in welke poelen vis zit. Deze kunnen droog gepompt worden in de nazomer, zodat de vissen dood gaan. Vissen, vooral de exotische zonnebaarsjes, zijn een gevaar voor de boomkikker omdat ze de kikkervisjes opeten.

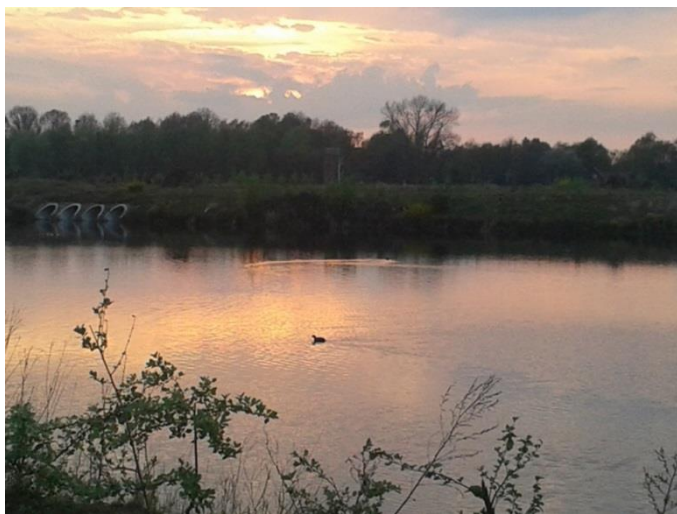
In de afgelopen periode was er ook heel bijzonder nieuws:

Op 25 april ontving ons afdelingslid Jan van der Stelt een koninklijke onderscheiding voor zijn vele nuttige bijdragen aan de samenleving, onder andere in zijn kerkgenootschap en bij de IVN schoolwandelingen. Namens het bestuur en alle leden: hartelijk gefeliciteerd!

Ik wens jullie allemaal een prettige vakantie en /of een mooie zomer!

Hanneke van Dorp

Excursie Kristalbad

Ondanks bijna 30 jaar wonen in Enschede had ik nog nooit van Het Kristalbad gehoord. Met versterking van 2 leden van de Paddenwerkgroep Hengelo, hebben Peter Baarslag en Tieme Mulder mij en nog zo'n 10 tal anderen al wandelend bij gepraat over het Kristalbad en de directe omgeving. De ligging is tussen het Twente kanaal en de Hengelose straat net voor bij

het Twente stadion.

Er waren helaas geen kristallen noch een bad te zien. Het was daarom interessant om uitleg te krijgen dat het vele water nu bestaat uit verschillende water bassins, waar het al grof gezuiverde rioolwater al slingerend door heen geleid wordt om zo een natuurlijke zuivering te ondergaan.

Naast het functionele gebruik van deze bassins waren er nog eenden, die ook genoten van dit vele en rustig gelegen water. Volgens de leden van de Paddenwerkgroep wordt dit water ook gebruikt door kikkers. Op zich een prima idee, maar zij hebben de gewoonte om in een bepaalde tijd van het jaar massaal te verhuizen, waarbij zij de Hengelose straat over steken. Door het vele verkeer kan dit soms tot een slachting onder de kikkers leiden. De leden van de werkgroep houden daarom in die periode het gedrag van de kikkers goed in de gaten. Wanneer zij willen oversteken, worden zij zoveel mogelijk in emmers naar de overkant gebracht.

Verskillende deelnemers hadden ook nog kennis van dit gebied, waardoor dit informatieve en ook gezellige excursie werd.

Ruud Sluijter

BOOMKIKKERS EN MENSEN

Een samenvatting van drie artikelen uit RAVON

In 2010 en 2011 las ik in RAVON, het blad van de gelijknamige stichting (Reptielen Amfibieën Vissen Onderzoek Nederland) drie artikelen door H.J.R. Lenders, waarvan ik dacht dat de inhoud voor veel van mijn mede IVN-ers interessant zou zijn. Ik nam mij voor om ze samen te vatten, zodat ze in verkorte vorm in de Gidsengids te lezen zouden zijn, maar dat

kwam er natuurlijk nooit van. Nu we wat meer aandacht aan Boomkickers willen besteden lijkt dit me een goed moment om het toch te doen. Ik besteed daarbij de meeste aandacht aan de onderwerpen waarvan ik denk dat ze voor jullie het interessantste zijn, zodat het verhaal geen exacte verkorte weergave van de oorspronkelijke artikelen is. Wie na lezing van de samenvatting zin krijgt de artikelen in hun geheel te lezen kan ze bij mij lenen.

Historie

In het eerste artikel wordt beschreven hoe de mensen in vroeger tijden dachten over boomkickers en met het diertje omgingen. Die kennis komt meest uit oude boeken.

Een heel oud citaat, van Hildegard von Bingen, uit de twaalfde eeuw, verbindt de boomkikker met negatieve zaken als duivelse praktijken, maar dit is waarschijnlijk een uitzondering.

Een veel leuker verhaal dat vele eeuwen over boomkickers de ronde deed, misschien al sinds de Romeinse tijd, is dat ze goede weersvoorspellers zijn. Daarvoor werden ze vaak in gevangenschap gehouden om ze als een soort barometers te gebruiken. In Nederland was dit gebruik in elk geval al bekend in het midden van de achttiende eeuw. Er zijn twee manieren waarop de boomkikker het weer zou voorspellen. De eerste: als ze kwaken komt er regen! De andere methode: als je hem in een glas met een laddertje erin houdt gaat hij bij naderende regen op de bodem zitten en bij mooi weer klimt hij langs het laddertje of het glas omhoog. Dit is misschien gebaseerd op de gevoeligheid voor dalende luchtdruk van het diertje.

Er bestaan veel beschrijvingen van hoe het glas of huisje voor de boomkikker ingericht wordt en hoe je hem in leven houdt, door bijvoorbeeld in de winter vliegen voor hem te kweken. Eén neem ik hier over omdat de auteur ervan jullie misschien bekend voorkomt: er is zelfs een laan in deze stad naar hem vernoemd!

Van Deinese meldt in *De Levende Natuur* (een tijdschrift dat nog steeds bestaat): *“Boere-kinderen hebben ze als weervoorspellers in eene flesch, voor 1/3 met water gevuld, waarin een laddertje staat. Zit de kikker op het laddertje, dan blijft het mooi weer, gaat hij in ’t water, dan komt er regen.”*

Voor dit doel was er levendige handel in boomkikkers, soms met huisje en al. Daarvoor werden ook advertenties geplaatst in tijdschriften als *De Levende Natuur* tot in het begin van de 20ste eeuw.

Het in gevangenschap in leven houden van boomkikkers schijnt niet zo heel moeilijk te zijn. Ze kunnen dan ook best oud worden: er zijn meldingen tot wel 13 jaar!

Een ander gebruik van de boomkikker was als medicijn tegen zeer uiteenlopende kwalen. Voor de boomkikker was dit gebruik veel ongezonder dan het gebruik als weerprofeet. Veel van deze verhalen vind ik lugubere vormen van dieren mishandeling en puur bijgeloof. Bijvoorbeeld tegen zweethanden of brandende koorts een levende boomkikker in je hand houden tot die sterft. Of: als pleister over een schotwond een levende boomkikker in een doek binden om de wond te genezen.

Misschien niet geheel onwaar: slechte tanden die met het huidslim van een boomkikker ingesmeerd zijn zou men zonder pijn kunnen trekken. Het huidslim is giftig. Runderen die per ongeluk een boomkikker eten zouden daar flink last van kunnen krijgen volgens oude boeken en als je er één in de bek van een blaffende hond zou gooien zou die stom worden.

Boomkikkers schijnen ook gebruikt te zijn als aas bij het vissen, met name op meervallen.

Vroegere verspreiding

Het tweede artikel beschrijft waar in Nederland de boomkikker vroeger voorkwam.

Boomkikkers kwamen vroeger vooral voor in kleinschalige agrarische landschappen. Ze hebben dus geprofiteerd van veranderingen in het landschap die mensen vroeger veroorzaakt hebben toen ze het oer landschap met grote bossen geleidelijk ontgonnen. Dat leverde bijvoorbeeld soortenrijke graslanden en tuinen met houtwallen en heggen er tussen waar ze in de zomer konden leven en slecht

ontwaterde landbouwgronden, drinkpoelen voor vee, vijvers en dergelijke als voortplantingsplaatsen.

Waar leefden de boomkikkers dan voordat het land ontgonnen werd?

Uitgestrekte bossen zijn voor de warmte minnende boomkikker niet geschikt. In het zuidelijke deel van het land, dat voor het ontgonnen werd grotendeels bosrijk was kwamen boomkikkers waarschijnlijk niet veel voor.

Maar Nederland had ten noorden van de grote rivieren oorspronkelijk waarschijnlijk in grote gebieden een meer open karakter. De vele, grote veenachtige gebieden waren alleen spaarzaam met bosjes begroeid en daar kunnen wel geschikte leefgebieden voor

boomkikkers geweest zijn. In de buurt van Schokland zijn in de oeroude resten van een rivier begeleidend zeggemoeras, een soort veen dus, onder andere resten van een boomkikker uit de bronstijd aangetroffen. De schrijver van het artikel heeft uitgezocht of het idee dat boomkikkers vooral ten noorden van de rivieren voorkwamen bevestigd wordt door oude gegevens over de verspreiding van de boomkikker.

De oudste enigszins betrouwbare gegevens daarover zijn uit de negentiende eeuw. In de 20ste eeuw zijn al meer en betrouwbaarder meldingen bekend. Zowel uit de 19de eeuwse als de 20ste eeuwse gegevens komt een beeld naar voren dat de boomkikker vooral voorkwam kwam in de Gelderse Achterhoek, Twente en wellicht ook in andere veenrijke gebieden tot in Groningen.

In de Achterhoek moeten ze begin 20ste eeuw zelfs heel talrijk geweest zijn. In het artikel wordt een voorbeeld gegeven uit 1925, dat als men in de late avond met de trein van Winterswijk naar Doetinchem reisde in april of mei bij elke stop de boomkikkers te horen waren.

In Limburg, Brabant en Zeeland werden wel boomkikkers waargenomen, maar op wisselende plaatsen en nooit zo veel en niet in een groot, aaneengesloten gebied, zoals in Noordoost Nederland.

Voor heel Nederland is het beeld dat in de 19de en 20ste eeuw in Oost Nederland stevig gevestigde op elkaar aansluitende populaties waren en

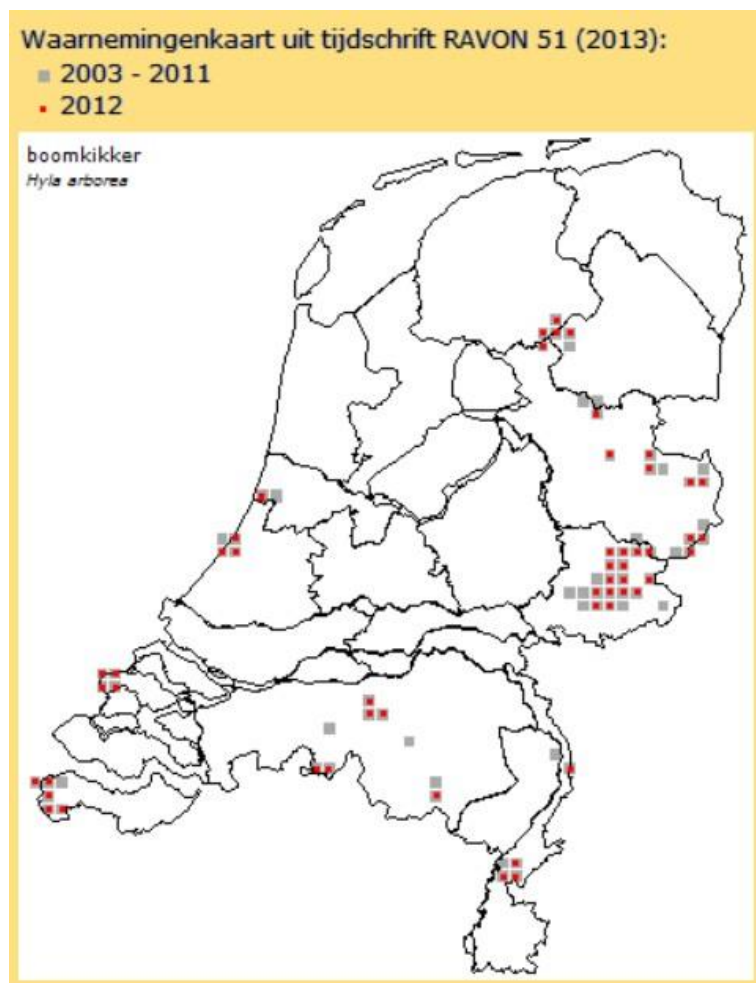
dat de verspreiding in Zuid Nederland verbrokkeld was en discontinu in de tijd, terwijl het kleinschalige cultuurlandschap in de 19de en begin 20ste eeuw wel geschikt geweest moet zijn voor boomkickers om in te leven.

Verspreidingspatronen, zoals hier boven beschreven voor Zuid Nederland, die in de tijd en de ruimte discontinu zijn kunnen op twee manieren ontstaan.

1. Een oorspronkelijk aaneengesloten leefgebied versnipperd tot kleine restanten als grote delen van het gebied ongeschikt worden voor de soort.

2. De soort kwam nooit in het hele gebied voor, maar is door de mens uitgezet en heeft zich op kleine geschikte plekje kunnen handhaven. In het derde artikel maakt Lenders duidelijk dat hij denkt dat de tweede verklaring de juiste is.

De huidige verspreiding van boomkickers over Nederland

(Her-)introducties?

Zoals we eerder al gelezen hebben was de boomkikker een geliefd huisdier in Europa, onder andere omdat ze het weer zouden voorspellen. Ze werden geregeld te koop aangeboden in natuurtijdschriften en dergelijke. Uit de diverse berichtjes, advertenties en ingezonden brieven hierover wordt een beeld geschetst van deze handel. De boomkikkers die in Nederland verkocht werden kwamen uit Duitsland, of Italië. Er zijn ook meldingen van ontsnappingen of het vrijlaten van als huisdier gehouden boomkikkers uit de 18de, 19de en begin 20ste eeuw. Soms werden ze ook als leuke dieren voor in de tuin beschouwd. In de tweede helft van de 20ste eeuw zijn boomkikkers die het slachtoffer van stadsuitbreiding dreigden te worden in Brabant nog wel eens verplaatst en ook op andere manieren zijn ze wel uitgezet om de natuur een handje te helpen.

Het is dus duidelijk dat er eeuwenlang met boomkikkers gesleept is in Nederland en daarbuiten. Wat daarvan in geschreven bronnen terug te vinden is, is ongetwijfeld het topje van de ijsberg.

Het is dus heel waarschijnlijk dat de mens in het zuiden en westen van Nederland niet alleen het landschap geschikter heeft gemaakt voor boomkikkers door het te ontginnen, maar op veel plaatsen ook de boomkikkers aangevoerd heeft. In het noordoosten van het land zijn de nu nog aanwezige populaties van boomkikkers misschien wel afstammelingen van de boomkikkers die zich na de ijstijden in de daar ontstane veengebieden gevestigd hebben.

Literatuurlijst van de samengevatte artikelen:

Lenders, H.J.R., 2010a. Over boomkikkers en mensen Deel 1: cultuurhistorische aspecten. RAVON 36 12(2): 29-34.

Lenders, H.J.R., 2010b. Over boomkikkers en mensen Deel 2: historische verspreiding. RAVON 38 12(4): 70-77.

Lenders, H.J.R., 2011. Over boomkikkers en mensen Deel 3: (her)introducties. RAVON 39 13(1): 15-22.

IVN consulent district Overijssel

In maart ontving het bestuur mail van Peter Adema waarin hij zich voorstelde als de opvolger van Marijke Wester. Hij schreef: De meeste van jullie weten al dat ik het IVN consulentschap van Marijke Wester heb overgenomen.

Toch wil ik me via deze weg nog even officieel voorstellen. Ik ben nu ongeveer twee jaar werkzaam bij Natuur en Milieu Overijssel. Ik houd me voornamelijk bezig met campagnes, publieksacties, evenementen en ondersteuning van onze achterban.

Maar ook ben ik veel bezig met social media, het ontwikkelen van Apps (zoals de App "Teek away" en het inzetten van nieuwe communicatiemiddelen en technologieën (zoals GPS routes) om meer mensen bij de natuur te betrekken.

Daarbij kan je ook denken aan het gezellig en boeiend maken van natuur "entertainment education". Mijn interesse en passie ligt voornamelijk bij het aantrekkelijk maken van natuur en duurzaamheid bij een brede en met name jonge doelgroep.

Daarnaast denk ik na over nieuwe manieren van organisatiestructuren en over effectieve manieren van het betrekken en binden van mensen. Ik ben aanwezig bij de landelijke kennisteam vergaderingen en houd jullie op de hoogte van de ontwikkelingen.

Ook hoor ik graag van jullie welke behoeften er zijn binnen de afdelingen.

Graag zet ik mijn enthousiasme, ervaring en kennis in voor de IVN groepen van Overijssel!

Peter Adema

Uit de Volkskrant, 31 maart 2014:

iPad

De laatste dagen staat onze krant vol met berichten over scholen met de iPad. Soms positief, maar er zijn ook genoeg tegengeluiden, zoals van onze dokter Sigmund en Aleid Truijens (Binnenland, 29 maart). Ik wil ook graag iets zeggen.

Afgelopen week was ik met een klas leerlingen in de natuur. Op een gegeven ogenblik komt er een stel enthousiaste kinderen naar me toe. Vol trots laten ze me hun vangst zien. Een enorme kikker, denken ze.

Bijna goed. Het is een pad. Een echte, 3D-pad! Hoe dat voelt, een handvol pad, daar kan geen iPad tegenop. Wat ik wil zeggen: natuurlijk gebruik je op school een iPad, waar het handig en nuttig is. Maar overdrijf niet zo; het is maar een hulpmiddel. De echte pad is duizend maal leerzamer dan de iPad. Ga alsjeblieft met de klas regelmatig de natuur in.

Henk van Noordwijk, gepensioneerd schoolmeester, Puttershoek

Natuur in eigen tuin: EENZAME MANNEN

De afgelopen weken zagen we uit ons keukenraam geregeld een winterkoninkje dor blad verzamelen onder de kastanjeboom en daarmee onder de carport verdwijnen. Als we de achterdeur uitgingen zagen we hem soms wegschieten naast de auto, waarna hij in een struik luid ging zitten zingen. Een keer toen ik de deur uit wilde zag ik hem zitten op de rand van Ruuds fietstas met een blad in zijn bek. Erg schuw is hij niet, maar nu kwam ik toch te dicht bij. Weg was ie en het blad viel in de tas.

Na een tijdje merkten we dat er heel wat kastanje blad op de stenen naast de auto lag en ook in één van de hoeken van de dakbalken die in een metalen I-profielbalk rusten. Daar werd een nestje gemaakt!

Zo'n klein vogeltje met zulke grote bladeren, voortdurend zagen we hem op en neer vliegen. Wat een energie! En dan ook nog telkens keihard zingen in de struiken in de omgeving!

Helaas, deze plek in het I-profiel leek niet al te veilig. Zo nu en dan viel het hele bouwsel naar beneden. Dan kwam de bezem er weer aan te pas om al het blad op te ruimen. Eén keer vond ik echt al een bolletje met een gat erin. Dat maak je zomaar niet na: een bol van dorre kastanje bladeren, die niet uit elkaar valt als hij twee en een halve meter naar beneden valt.

Omdat we ons wat zorgen gingen maken voor het geval er eitjes gelegd zouden gaan worden heb ik er maar een klein latje voor geschroefd op de plekken waar een paar keer zo'n nestje gebouwd was.

De volgende dag werd er weer gebouwd, maar nu één hoek voorbij het latje, vlak voor onze achterdeur. Dit werd echt een prachtig bolletje en het zit er al weer een week of twee.... onbewoond. Ik denk dat dit "winterkonings" is voor "Bemoei je met je eigen zaken, ik red me zelf wel!"

Uit de geraadpleegde vogelboeken kwam te weten dat winterkoning mannetjes soms al in de winter beginnen met nestjes bouwen. Ze maken er verschillende en het vrouwtje mag uiteindelijk kiezen welke ze wil. Dat bekleedt ze dan nog met veertjes voor ze eitjes gaat leggen.

Onder de carport zie ik het winterkoninkje niet veel meer maar ik hoor hem des te meer zingen in dichte struiken vlak bij. Ik heb gekeken of ik daar misschien een nestje kan ontdekken, maar niets gevonden. Hij zit ook niet altijd op dezelfde plek. Zeker weet ik het niet, maar ik denk dat hij nog steeds alleen is en dat nog geen vrouwtje één van z'n prachtige bouwseltjes in gebruik heeft willen nemen.

Aan de andere kant van ons huis in de pannenkoek-appelboom zit nu al weer vier dagen een andere eenzame man te zingen rond een nestkastje dat wij daar op gehangen hebben: een bonte vliegenvanger! Twee jaar geleden broedde een paartje in een nestkastje in de berk. Die hebben we een half jaar later om laten zagen. Ter compensatie hebben we diverse nestkastjes op gehangen, maar vorig jaar is er niet één bewoond geweest. Nu is er al een nest koolmezen uitgebreed in een kastje aan de kastanjeboom. Vorig jaar heeft er ook even een bonte vliegenvanger in onze tuin vertoefd. Hij heeft een paar nestkastjes geïnspecteerd en heeft her en der zitten zingen en is vervolgens vertrokken.

Misschien heeft hij een betere plek gevonden, of is hij er toen niet in geslaagd een nest voort te brengen? Helemaal kansloos is hij zelfs dan nog niet, want ook in de vogelwereld schijnt vreemd gaan wel eens voor te komen.

Nu zit hij daar in de appelboom van zonsopgang tot zonsondergang met alleen in de middag een paar uur pauze, soms hoog, dan weer laag en ook wel eens even in de opening van het nestkastje en maar zingen!

Soms wel drie keer in één minuut! Allemaal om maar niet dat passerende vrouwtje waar hij zo naar verlangt te missen.

Zo nu en dan ga ik even op het bankje onder de boom zitten om te luisteren en een glimp van hem op te vangen. Ik hoop maar dat hij succes heeft en in onze appelboom blijft wonen!

Hanneke van Dorp

Verslag voorwandelen Schouwink-activiteit

Donderdagmiddag 20 februari kwamen 7 IVN gidsen om 13.30 uur bij het Lappenpad samen om de activiteit in samenwerking met Stalhouderij Schouwink voor te wandelen.

Schouwink zet zijn gasten af bij de slagboom aan het Lappenpad, net voorbij de camping, en haalt ze weer op aan de Glanerbeekweg v.v.

Omdat de doelgroep meestal gasten zijn van bijvoorbeeld bedrijfsuitjes en verjaardagspartijtjes, ligt de nadruk van de wandelingen op natuurbeleving op een gezellige manier, bijv. met mysterieuze volksverhalen. Educatie komt op de 2^e plaats. Uiteraard is lengte, route en thema afhankelijk van de samenstelling en wensen van de groep.

Er kan dus ook aan de andere kant gestart worden en om de wandeling niet te lang te maken kun je ook afspreken dezelfde weg terug te lopen. Doordat het hier een commerciële activiteit betreft, komt het de kas van het IVN ook ten goede.

Wij lopen richting uitkijktoren langs de resten van het spoorlijntje, waarover de turf destijds vervoerd werd. Je kunt de gasten boven in de toren iets vertellen over de historie van het Aamsveen. Hier kun je het landschap goed overzien en zie je ook de grenssteen in de verte.

Door het nieuwe retentiegebied aan de Duitse kant is de waterstand in het Aamsveen, rechts van het pad langs de toren, de laatste jaren flink gestegen. Hierdoor groeit er nu meer veenmos, Spagnum.

De adelaarsvaren en het pijpenstrootje zijn ook weelderig gaan groeien op de vruchtbare grond die is ontstaan na de brand in juni 2011.

Dit pijpenstrootje werd bij het bakken van pijpen vroeger in de klei geschoven. Tijdens het bakken verbrandde het strootje en vormde zich het rookkanaaltje van de pijp. Ook werd het pijpenstrootje gebruikt om het binnenste van de pijpensteel schoon te maken. Pijpenstrootje is het enige gras waarmee dit kan, omdat het alleen één knoop heeft onderaan de stengel. Andere grassen hebben een aantal knopen in hun stengel...

Celia memoreert een verhaal over smokkelaars, waarnaar het Lappenpad is genoemd.

Omdat het Aamsveen moeilijk begaanbaar is en daardoor ook moeilijk te controleren, werd er in de oorlog van alles over de grens gesmokkeld.

Toen stond hier een boerderij in de buurt waarvan de boer zowel met de grensbewakers als ook met de smokkelaars goed contact had. Wanneer de grensbewakers weer weg waren hing de boer een rode lap buiten aan zijn boerderij. Zo konden de smokkelaars zien dat de kust veilig was.

Vorbij de uitkijktoren staat links langs het pad veel vossenbes. Iets van het pad af vind je ook de pitrus, dat betekent dus verrijking van de grond daar. 's Zomers kun je hier ook zonnedauw vinden op het veenmos in de laagste putjes. Door de brand zijn veel berken verbrand en staan nu geknakt in het landschap.

Aan het eind van het pad zien we rechts een bord waarop in het Duits vermeld staat dat het hier natuurgebied betreft. Daarachter staat een oude grenspaal op een sokkel.

Door samen even op het pad te springen, kun je gasten laten ervaren dat de oude turfgrond veert.

Recht voor ons liep hier vroeger een diepe, gegraven sloot die het landbouw water uit Duitsland afvoerde. Die is gedempt en vervangen door een grote buis in de grond.

We gaan met de bocht mee naar links en zien even later een prachtig

stukje natuur met een vennetje.

Hier staat het water in het Aamsveen het hoogst en bloeit nu al het eenjarig wollegras.

We lopen nu vlak langs de Nederlands/Duitse grens, ook te zien aan de vele oude grenspalen die we tegenkomen.

Aan de waterkant komen voorzichtig de eerste nieuwe varentjes te voorschijn. Omdat het pad rechtdoor te nat en niet goed doorwaadbaar is, slaan we linksaf een klein dijkje op. Halverwege het dijkje zien we 2 buizen in de grond, een watermeetpunt.

We lopen nu als het ware een soort trap af naar beneden. De waterstand wordt hier ook steeds lager. Aan de linkerkant zien we een oud smal wild pad dat goed door reeën gebruikt zou kunnen worden.

Dit is een goede plek om te vertellen over de Hémennekes. Hier zijn namelijk veel kleine uitgegraven veenputten te zien, waar aan het eind van het voorjaar prachtig wit pluis van Veenpluis en Wollegras te zien is. Deze putjes zijn uitgegraven door de boeren uit de omgeving die allen recht hadden een stuk van het veen af te graven.

Een keer had één van die boeren een knecht die uit het westen van het land kwam en van veen niet veel verstand had, wel was hij en flinke harde werker en voor de Duvel niet bang. Op een avond werd het al schemerig toen hij nog aan het turfsteken was. Alle ander mensen waren al naar huis gegaan. Ze hadden hem gewaarschuwd dat het 's avonds niet pluis was in het veen, maar hij was sterk, niet bang en eigenwijs.

Terwijl hij nog aan het graven was hoorde hij kleine, geluidjes, of er iemand een kreetje slaakte. Het werd steeds duidelijker en op een bepaald moment hoorde hij duidelijk dat iemand "Hè." riep achter hem. Toen hij om keek zag hij niets, maar hij hoorde weer Hé van en andere kant en steeds vaker. Het begon donker te worden en echt wel griezelig nu. En toen zag hij hem: een klein kereltje zat op de rand van de veenput die hij gegraven had en riep "Hé". De knecht werd boos en mepte met zijn schep naar het ventje, maar die sprong opzij en op de rug van de knecht. Hij kon hem er niet meer afkrijgen en werd nu toch echt bang. Hij rende weg.

Regelrecht naar de boerderij van zijn werkgever en stormde de keuken in. Daar zat de keukenmeid rustig in de bijbel te lezen aan de keukentafel. Toen de knecht binnenkwam zag ze direct het Hémenneke op zijn rug en gooide de bijbel naar hem toe. Het was raak en het Menneke liet los en rende door de keuken. De vrome keukenmeid wist wat ze doen moest. Ze ving hem in een vergiet en hing het met het menneke erin omgekeerd aan een haakje, zodat hij veilig gevangen zat.

Als iemand wil weten wat er met het menneke gebeurd is: hij is ontsnapt toen een windvlaag de keukendeur open blies en het vergiet van het haakje viel. Hij rende regelrecht terug naar het veen.

Bijna aan het eind van het dijkje slaan we rechtsaf en komen zo via een verhoging weer op het uitgezette wandelpad, met een grote afgeknapte berk. Hier slaan we linksaf en zien twee info borden over de Aamsveenroute. Achter ons staan de vossenbes, met hier en daar rode besjes, en het groen van de bosbes.

Halverwege het pad richting bos kun je bij een geel paaltje aan de rechterkant mooi het hoogteverschil in de bodem zien. Wat is afgegraven en wat niet. T.z.t. wel even goed checken of je op het lage stuk droog kunt staan ..

Links van het pad ligt een groot veld met pijpenstrootjes. Daaraan kun je zien waar het gebrand heeft in 2011. De brand kwam tot aan de rand van het pad, want daar staan naast de vossenbes ook veel oudere heidestruikjes.

Het natte gebied laat een grote diversiteit aan zwammen zien, waaronder de tonderzwam en berkenzwam. En ineens zagen we op een oude boomstronk dit kunstwerkje van bekertjes korstmoss. Wat een cadeautje ! Pim maakte deze schitterende foto.

In het bos aangekomen zien we aan de rechterkant een informatie bord met daarachter een oude kluunplaats. Door de begroeiing en blad zijn de stenen moeilijk te zien. Bij de boom zie je de ronde contouren nog wel. Afhankelijk van de samenstelling van je groep kun je hier uitgebreid het verhaal over de het klunen en de turf vertellen.

Aan het eind van het pad komen we uit bij een hek met een beekje en een bruggetje. Dit is de plek waar Schouwink zijn gasten weer ophaalt ... Geschatte tijdsduur in langzaam wandeltempo is ongeveer een uur en kwartier tot anderhalf uur.

Tineke Eitink

Fijne voorjaarswandelingen op het Groot-Brunink

In de eerste drie weken van april was het weer tijd voor de schoolwandelingen op het Groot-Brunink. Wat een verschil met vorig voorjaar toen ik als aspirant-gids net uit het ei kroop om de wereld van het gidsen te verkennen. Daar waar ik toen aan de hand werd genomen door diverse gidsen met erg veel kennis en ervaring, mocht ik het dit jaar dan toch echt zelf gaan doen. Gelukkig kreeg ik hulp van letje, die net als ik ook vorig jaar als nieuwe gids begon.

Samen hebben we een paar hele leuke morgens gehad met de kinderen van diverse basisscholen. Maar wat een verschil met wat we de kinderen dit voorjaar konden laten zien, ruiken, voelen, proeven en beleven! Daar waar je vorig jaar de winterjas nog echt nodig had en er voortdurend de conclusie werd getrokken dat de natuur nog achter liep op onze agenda, konden we nu zo af en toe met open zomerjas aan een haast zomerse wandeling maken. Sommige dingen konden we de kinderen zelfs al bijna

niet meer laten zien... Neem nu bijvoorbeeld het grappige kubusvormige bloempje van het muskuskruid. De eerste week was het nog wel te zien, maar al gauw bleek er weinig meer over te zijn van dit op een origamiwerkje lijkende kunststukje uit de natuur. Het longkruid stond daar en tegen prachtig te bloeien! En dat is toch ook een bijzonder mooie plant! Tijdens het wandelen met de kinderen, merkte ik dat het lastig is om keuzes te maken. Er is zoveel te vertellen, zoveel te zien, zoveel te beleven! En je moet toch echt weer op tijd terug zijn! Bij de wandelingen kwam de cursus natuurbeleving met kinderen, die ik vorig jaar had gevolgd, me ook goed van pas. Zo zijn we hand in hand met de ogen dicht naar de mos-heuvel gelopen en zijn daar, nog steeds met de ogen dicht, gaan voelen en raden wat het was. En daarna hebben we er natuurlijk ook nog echt naar gekeken. Samen naar een gevonden insect kijken en niet wetend welke naam er bij hoort, aan de hand van dat wat je aan bijzonderheden ziet, zelf een naam bedenken én die op je zoekkaart noteren! Er samen een sterk verhaal bij verzinnen wat je dan aan je klasgenoten kunt vertellen! Dit spreekt tot de verbeelding en helpt kinderen anders kijken. Heel leuk! Voor mij waren het hele inspirerende morgens waarin ik hoop dat ik iets van mijn liefde voor de natuur en het enthousiasme heb kunnen doorgeven.

Celia Horst

Eindpresentatie film: “ Wandelen rond de Lonnekerberg ”

Na onze publiekswandeling op de Lonnekerberg voor de IVN-gidsencursus, besloten we voor onze eindopdracht ook iets met de Lonnekerberg te doen. Maar ja, wat dan.. en voor wie ...

Na lang brainstormen werd het een korte film over de Lonnekerberg, voor de doelgroep : niet-mobiele ouderen. We hoopten dat deze mensen via de film het feest van herkenning zouden krijgen en dan samen herinneringen konden ophalen. “We brengen de Lonnekerberg naar u toe” ...

Toen we bij enkele

activiteitenbegeleiders van verzorgingshuizen informeerden of ons idee aansloot op de interesses van de ouderen, waren ze erg enthousiast. Bij verdere research stuitte we op het bestaan van de “Groene Visite”, een bezoek aan immobiele dementerende ouderen met natuurkoffers vol natuurelementen : <http://www.natuurenmilieuoverijssel.nl/de-groene-visite-brengt-groene-herinneringen-boven-bij-ouderen/>

Na ruim een half jaar wandelen, studeren, filmen, monteren, muziek zoeken, commentaar inspreken ontstond er een heuse film van ca. 15 min met als titel “Wandelen rond de Lonnekerberg”.

Deze film hebben we in 2 verzorgings-/verpleeghuizen laten zien, met aansluitend een zgn. biologisch moment. Helaas bleken weinig mensen de Lonnekerberg te kennen. We hoorden wel oh 's en ah 's bij de filmbeelden van de ijsvogel, de specht en bramen. We hadden hiervan fotovergrotingen meegenomen, die ze na afloop nog eens

rustig konden bekijken.

Mooi om te merken dat er hier en daar herinneringen naar boven kwamen bij zien van kegels van naaldbomen, zaailingen van eik, beuk, kastanje die we bij ons hadden, en ook bij de voorjaarsbloemetjes . Op 20 mei 2014 gaven we onze eindpresentatie bij de Mllumse Kruidentuin. Naast het laten zien van onze film, hebben we verteld over onze voorbereiding, dilemma's, bezoek aan de tehuizen en onze ervaringen. Een van de conclusies was dat de film voor een grotere doelgroep geschikt is. Wellicht kunnen we hem ook laten zien in buurthuizen, of scholen in Lonneker en omgeving. We hebben op dit moment twee aanvragen liggen: in de grote ontmoetingszaal bij een verzorgingshuis en bij een groep MS-patiënten.

Maar waar het ons in eerste instantie om ging, de niet-mobiele ouderen... die hebben we in ieder geval een fijne natuurmiddag bezorgd!

Tineke Eitink & Lidy Vrijheid

n.b. *De Groene Visite* is een provinciaal netwerk van vrijwilligers in Overijssel die op bezoek gaan bij immobiele dementerende ouderen, woonachtig in een verzorghuis of verpleeghuis. Nieuwsgierig geworden? Voor meer informatie over de Groene visite kun je contact opnemen met Annefloor Zuurbier, tel. (038) 4250960 of zuurbier@natuurenmilieuoverijssel.nl

Cursus Landschapsgidsen Start september 2014

Heb jij een warme passie voor natuur & landschap in Twente? En breng je dat graag over aan anderen? Dan is de nieuwe cursus 'Landschapsgidsen in Twente' wat voor jou!

In de vorige gidsengids stond deze cursus al aangekondigd. Maar doordat de cursusdata voor een heel aantal deelnemers ongelukkig uitkwamen, is er besloten de cursus uit te stellen en op zaterdag 27 september alsnog van start te laten gaan. Er is nog plek voor enkele deelnemers! Dus lijkt het je wat? Meld je dan vlug aan via Hanneke van Dorp.

“Nieuwjaarswandeling” in april

Omdat het op 11 januari zo nat was, hebben we er toen voor gekozen om de wandeling later in het voorjaar nog eens over te doen. 17 april was het dan zo ver. Hier het verslag en een mooie foto van deze wandeling.

Er waren 6 IVN-ers die met ons mee wilden. Het was de wandeling die we met Kerstmis gemaakt hebben. Het werd echter een totaal andere route! Dit keer was het min of meer een verkenning van het Wesselerbrinkpark met de voorjaarsflora (o.a. dotterbloemen) terwijl ook een reiger aan de kant van water te zien was.

Ineke Muijser

Heemtuinmiddag 2014

Het zonnige weer, de muziek van een gitarist, het goede humeur van iedereen en nog veel meer zaken hielpen mee om deze middag te laten slagen.

Het thema was “wilde bijen en honingbijen”. Enige dagen daarvoor was de heemtuinwerkgroep met

onze bijdeskundige Jan-Willem langs de stapelmuur gelopen. Daar hebben we geleerd, dat er aardig wat verschillende bijen te bewonderen zijn. Ook op deze middag was Jan-Willem present. Hij is meerdere keren met een aantal kinderen langs de stapelmuur gegaan, zodat ze kennis konden krijgen over bijen.

In één kraam was veel informatie over natuur onderwerpen te koop. De informatie over bijen, waaronder de zoekkaart was in een aparte kraam te vinden. Veel bezoekers hebben de moeite genomen om zich te verdiepen in al die verschillende bijen.

Gerard Spee wist veel kinderen over te halen om zelf bijenhôtels in elkaar te zetten. De kinderen vonden het prachtig.

Ook bij de andere kraampjes bleven bezoekers kijken naar het aanbod. Er was o.a. een kraam waar wilde planten verkocht werden en natuurlijk een kraam voor koffie, thee en lekkere stukjes koek, een product van Frida. Mieke had de literatuur kraam vol liggen, waar ook jonge kinderen hun licht op staken (zie foto).

Jammer genoeg was aan het bezoekersaantal te merken, dat er deze dag meer interessante activiteiten waren in Enschede. Vorig jaar was dit aantal beduidend hoger. Ondanks dat was het een geslaagde middag.

Ruud Sluijter

Van OBS de Esmarke, groep 8A, kregen we de volgende verslagen van hun belevenissen met het IVN op het Aamsveen.

Aamsveen rondleiding

Op Donderdag 5 Juni hadden wij een rondleiding in het Aamsveen. Ik wist niet veel van het Aamsveen alleen dat het een natuurgebied was in Twente, maar na de rondleiding wist ik er al meer van.

We gingen er met de fiets heen maar het weer zat niet echt mee, gelukkig bleef het toch nog droog. Toen we aankwamen bij de afgesproken plek stonden er al mensen op ons te wachten. Bij de afgesproken plek werden we verdeeld in 5 groepen. Iedere groep had een eigen gids, die gids nam ons mee het natuurgebied in en toen begon de rondleiding eigenlijk. Eerst liepen we over een bruggetje het pad op, maar omdat het had geregend was het pad was best wel drekkerig, maar dat was best wel grappig want we gingen over de modderplassen springen. De eerste uitleg was bij het turf, wat ik er van heb onthouden was dat er vroeger een treintje door Aamsveen liep om het turf weg te brengen. Toen we aan het eind van het pad waren kwamen we bij een uitkijktoren daar mochten we in en toen hadden we een uitzicht op heel Aamsveen. We zagen ook de grens tussen Nederland en Duitsland. Toen liepen we over een heideveld daar kregen we veel informatie over de planten en bloemen die daar groeien o.a. over de Adelaarsvaren, de Koningsvaren, de Schuimcicade en natuurlijk over veel meer bloemen en planten. We mochten ook met een vergrootglas naar alle bloemen en planten kijken. Er waren ook bloemen die je kon eten eentje smaakte

naar karamel en de andere smaakte heel zuur en bitter. We mochten ook kijken op een open plek waar allemaal stenen lagen waar vroeger het turf droogde dat noemen we een kluunplaats. Toen we terug liepen, liepen we weer over datzelfde pad terug. We vonden het heel interessant en leuk en we hebben ook nog veel geleerd.

M.V.G.
Anne-Meike van Esseveld
Jorn Oude Elferink
OBS de Esmarke, 8A

We hadden op 5 juni een rondleiding in het aamsveen. We werden in vier groepen opgedeeld. Waar we gingen wandelen was verboden toegang maar speciaal voor ons hadden ze toestemming gevraagd. We kregen goeie uitleg over planten en dieren. We zagen ook een steen die lag precies op de grens. Er was ook heel veel veen en er was een stukje uitgegraven en daar kon je precies zien hoe turf eruit zag. Ook was het heel drassig met veel modder daardoor had bijna iedereen vieze schoenen. Je had ook een mooie toren waar je een prachtig uitzicht had op het aamsveen. Je mocht ook wat turf vasthouden het leek best veel op een steen. Het was ook wel grappig want Melih was uitgegleden in de modder. En Jip had allemaal modder in haar schoen. Je had ook een grappige plant kleef kruid. Als je dat aan je kleren deed bleef dat plakken. Uiteindelijk hadden we twee uur gewandeld.

Gr Bjarne en Jesse

JAARLIJKS UITSTAPJE

Ons jaarlijks afdelingsuitstapje is gepland op **zaterdag 13 september**.

De organisatie van deze dag staat nog in de prille schoenen, maar we beloven een mooi programma te maken.

We vertrekken van de parkeerplaats bij Twentse Welle rond 9.30 uur richting Denekamp waar we rond 10.15 uur koffiedrinken bij de watermolen van Singraven.

Daarna maken we een wandeling in het park of de omgeving van Singraven van 1 tot 1,5 uur.

Lunch rond 12.30 uur.

Na de lunch krijgen we een rondleiding bij Wonderryck (Natura Docet).

We verwachten rond 16 uur weer huiswaarts te keren.

Diegenen die de wandeling niet kunnen meelopen, mogen aanschuiven voor de lunch en daarna meedoen aan het middagprogramma.

Meld je voor 27 september aan bij Mieke Vlierhaar: m.vlierhaar@home.nl

De bijdrage in de kosten voor het uitstapje is 5,00 euro p.p.

Samenvatting Algemene Ledenvergadering op 3 april jl.

- Aan de vergadering namen 14 leden deel; 8 leden meldden zich af.
- Het aantal scholen dat zich inschrijft voor de activiteiten in 't Groot Brunink daalt en we weten niet precies waar dat aan ligt.
- Huurprijs Nivoncentrum is weer onderwerp van gesprek. We zullen moeten proberen er meer activiteiten te organiseren of de mogelijkheid van huren in dagdelen onderzoeken.
- Wat gebruiken we als PR materiaal voor de afdeling. De spullen die via de Kraam verkocht worden staan op een lijst en voor iedereen ter inzage.
- Tineke Eitink zal binnenkort (mei) de cursus Natuurgids afronden.
- In de meivakantie zal voorgewandeld worden met Schouwink. We hopen op veel gezinnen bij deze activiteit.
- Celia Horst is bereid gevonden de redactie van de GG op zich te nemen. Veel succes gewenst.
- Landschap Overijssel (Mark Zekhuis) heeft ook contact gezocht met onze afdeling om de poelen in het boomkikkergebied te inventariseren.
- Het werkgroepje voor het organiseren van een uitstapje, schoolreisje bestaat uit Lidy, Frieda, Ietje, Wim en Mieke.

- De Tweekelerzoom is aangewezen als pilotproject 'ecologisch beheer': minder maaien, meer klaprozen, kamille, etc. Na afloop probeert Elsberth Dirkzwager in de korte tijd die rest uit te leggen waar de Natuur- en Milieuraad Enschede (NMrE) zich mee bezighoudt. Dat is m.n.: de Usseleres; zoutkazernes Marssteden; Rutbekerveld ontdeepen; bestemmingsplan 't Vaneker; aanbod Twence; kapvergunningen; de NOEK; de Zuivelhoeve; 't Rutbeek; 't Vliegveld; en meer. Als u meer wilt weten over de NMrE dan kan ik de agenda van hun vergadering doorsturen.

Mieke Vlierhaar

Uit de redactiekamer...

Beste lezer, het is u vast niet ontgaan: in de redactiekamer zijn een aantal zaken gewijzigd. De afgelopen 6 jaar zat Mieke in de redactiestoel, maar zij heeft nu dan toch haar plekje mogen doorgeven aan een nieuw redactielid. Ik stel me graag even voor:

Ik ben Celia Horst-Geijtenbeek. Getrouwd met Jasper en moeder van Anne-Jan en Nienke. De afgelopen jaren heb ik me met veel liefde en plezier ingezet als natuurouder op de basisschool waar onze kinderen naar toe gingen. Maar met dat je kinderen afscheid nemen van hun basisschooltijd, merk je dat je zelf ook toe bent aan nieuwe uitdagingen.

Twee jaar geleden liep ik als ouder met de klas van mijn dochter mee tijdens een schoolwandeling op het Groot Brunink. Wat was dat leuk! We hadden een gids bij ons die ons enthousiast van alles vertelde en liet zien over de dingen die we onderweg tegen kwamen. Het was prachtig weer en we liepen op een plek waar ik nog nooit was geweest. Nieuwsgierig dronk ik alle informatie in die gegeven werd. Tijdens het wandelen kwam het idee bij me op dat dit misschien ook wel eens iets voor mij zou kunnen zijn.

Vorig voorjaar was het dan zo ver: ik liep voor het eerst mee als gids op het Groot Brunink! Wat een feest! Al die kinderen, juffen, meesters en ouders daar ontvangen en mogen rondleiden. Tegelijk ook enorm spannend, want ik kende het gebied eigenlijk niet en voelde me ook

enorm onzeker over de door te geven kennis. Daarom heb ik de eerste wandelingen met een ervaren gids mee gelopen. Dat was super! Ook om te zien hoe een ieder de dingen weer op zijn eigen manier en vanuit zijn eigen perspectief door geeft. Het gaf een stuk vertrouwen dat ik dit ook wel zou kunnen. Inmiddels heb ik wat meer ervaring opgedaan met het begeleiden van kinderen en meewandelende ouders en leerkrachten. En zo langzaam aan ontdek ik dat het IVN zich met nog veel meer dingen bezig houdt als alleen de schoolwandelingen. Ook op dat terrein valt er voor mij nog veel te ontdekken! Het redactiewerk is voor mij ook iets heel nieuws. Het is een beste puzzel! De eerste uitgave van dit jaar heb ik nog samen met Mieke gemaakt. Maar nu ga ik toch proberen ook hierin zelf mijn weg te gaan vinden. En daar waar ik het pad even bijster ben, weet ik dat er gidsen met ervaring in de buurt zullen zijn!

Ik hoop dat ook deze gidsengids weer met plezier ontvangen en gelezen zal mogen worden.

Celia Horst-Geijtenbeek (inmiddels voorzien van heel wat nieuwe uitdagingen!)

VRAAG (Jos van Hest)

Ga je mee
een luchtje scheppen
een windje snuiven
een waaitje wuiven

Ga je mee
een neusje halen
een hartje luchten
een potje zuchten

Ga je mee
een lachje proesten
een geeuwtje gapen
een snurkje slapen.

Colofon

Instituut voor Natuureducatie en
duurzaamheid, afdeling Enschede.

De **Gidsengids** verschijnt
3 keer per jaar.

Redactiemedewerkers:

Celia Horst-Geijtenbeek
Zweringweg 32
7545 CW Enschede
e.: celia@jfhorst.nl
☎ 053-4343648

Lidmaatschap IVN

De contributie bedraagt voor:
IVN-leden € 15,00 per jaar
huisgenootleden € 3,50 per jaar.
De minimale bijdrage voor
donateurs is € 12,00.
Opzeggen: schriftelijk vóór 1
december

IBAN: NL05 INGB 0000 8388 83
t.n.v. IVN Enschede

website:

www.ivn.nl/enschede

Webbeheerder:

Jan Willem Visschers
e.: jwvisschers@gmail.com
☎. 053-4765535

Bestuur

Voorzitter:

Hanneke van Dorp
Wooldrikshoekweg 104,
7535 DD Enschede
e.: hanneke_van_dorp@planet.nl
☎ 053-4780392

Secretariaat en ledenadministratie:

Mieke Vlierhaar
Bergweg 27, 7524 CT Enschede
e.: m.vlierhaar@home.nl
☎ 053 433 69 90

Penningmeester:

Dirk Nijenboer
Van Riebeekstraat 95
7535 ZJ Enschede
e.: dendirk@home.nl
☎ 053 4311364

Leden:

Ineke Muijser
Broekheurnerring 619
7544 TN Enschede
e.: w.h.muijser@kpnmail.nl
☎: 053- 4762518

Ruud Sluiter
Springendalhoek 36
7546 GT Enschede
e.: ruuds36@gmail.com
☎ 053-4770271

KOPIJ - voor 12 september 2014 - KOPIJ
sturen naar: celia@jfhorst.nl

Verzendadres:
C.Horst-Geijtenbeek
Zweringweg 32
7545 CW Enschede